

76. EUFROZYN WŁODZIMIERZ SAGAN

1. DATA I MIEJSCE URODZENIA I ŚMIERCI. Ur. 8 X 1916, Oświęcim, zm. 31 III 1995, Wambierzyce koło Radkowa, obecnie województwo dolnośląskie, powiat kłodzki.

2. RODZINA. Ojciec – Andrzej, powiatowy lekarz weterynarii; matka – Maria z domu Hartwich; żona – Rudolfina z domu Lukas. Bracia przyrodni (z pierwszego małżeństwa ojca z Olgą Hartwich, siostrą Marii): Jerzy, Jarosław, Aleksander, Bohdan, Marek; bracia (z drugiego małżeństwa ojca z Marią Hartwich): Lubomir i Eusygniusz. Eufrozyn był najmłodszym z synów. Bracia Eufrozyna Sagana – Jarosław (zm. 1979) i Marek (zm. 1949) byli współzałożycielami działającego w latach 1929–1939 Muzeum Truskawieckiego im. Emmy Jaroszowej (140 000 eksponatów, głównie przyrodniczych). W czasie wojny Marek Sagan uratował trójkę żydowskich dzieci, które ukrywały się między innymi w Muzeum Truskawieckim (odznaczony medalem Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata). Po wojnie kierownik Muzeum w Wałbrzychu. Jarosław Sagan był organizatorem Muzeum Polowego Wojska Polskiego na Środkowym Wschodzie (zbiory przyrodnicze – 15 135 okazów, znaczna ich część trafiła do muzeów w Polsce).

3. WYKSZTAŁCENIE. 1924–1926 – szkoła powszechna w Nowym Sączu i potem czwarta klasa szkoły powszechnej ukończona w 1926 w Oświęcimiu. Gimnazjum Koedukacyjne im. Księdza Stanisława Konarskiego w Oświęcimiu, 1935 – egzamin dojrzałości tamże. Studia na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym

Uniwersytetu Poznańskiego rozpoczęte w 1936 (immatrykulacja 7 XII 1936) i po trzech trymestrach (świadectwo odejścia wydane 4 IX 1937) kontynuowane od 1937 (książeczka legitymacyjna wydana 9 X 1937) na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym, przerwane przez wojnę.

4. STOPNIE NAUKOWE I DANE BIBLIOGRAFICZNE ROZPRAW. Nie ukończył studiów przerwanych przez wybuch drugiej wojny światowej.

5. PRZEBIEG PRACY ZAWODOWEJ. W czasie drugiej wojny światowej pracował najpierw jako sprzedawca w sklepie w Oświęcimiu. W 1941 przymusowo zatrudniony w fabryce I.G. Farbenindustrie we Dworach jako pomocnik mierniczego oraz przy budowie szosy. Skierowany do Wiednia i przydzielony do pracy w zakładzie preparatów przyrodniczych jako pomocnik preparatora. Po powrocie do Polski (22 VIII 1945 zarejestrowany w punkcie przyjęcia repatriantów w Sanoku) i pobycie w Oświęcimiu udał się do Bytomia, gdzie prowadził kursy repolonizacyjne dla miejscowej ludności. Od końca 1945 u krewnych w Otmuchowie – pomoc w organizowaniu gospodarstwa rolnego. 1946 – założył w Kowarach firmę wytwarzającą pomoce szkolne. Od II 1947, po rozwiązaniu firmy w Kowarach, w Wałbrzychu – praca w Muzeum w Wałbrzychu (od 3 II 1947 preparator w Dziale Geologiczno-Paleontologicznym), 1 I 1950–1975 – kierownik Muzeum w Wałbrzychu (od 1975 Muzeum Okręgowego w Wałbrzychu), 1 I 1976–1981 – zastępca dyrektora Muzeum Okręgowego w Wałbrzychu, od 1 I 1982 na emeryturze.

6. PODRÓŻE NAUKOWE. Prawdopodobnie nie odbywał.

7a. ZAKRES BADAŃ BOTANICZNYCH. Paleobotanika – makroflora karbońska.

7b. LICZBA WSZYSTKICH PUBLIKACJI BOTANICZNYCH, MIEJSCE OPUBLIKOWANIA PEŁNEJ BIBLIOGRAFII PRAC, WYKAZ WAŻNIEJSZYCH PRAC. Prace paleobotaniczne z niepełnymi danymi bibliograficznymi wymienione są w tekście opracowania I. Jaworska, 2006. Eufrozyn Sagan – twórca muzealnej kolekcji makroflory karbońskiej. *Wałbrzyskie Zeszyty Muzealne* 1:

40–62. Był autorem 8 prac paleobotanicznych, w tym 2 atlasów flory karbońskiej:

1. 1962. Opis szczytowych części łodyg paproci nasiennej (*Pteridospermae*) *Sphenopteris dissecta* Brongniart. *Biuletyn Informacyjny*. Polskie Towarzystwo Miłośników Nauk o Ziemi. Koło w Wałbrzychu, Wałbrzych, listopad 1961: 4–5; 2. 1962. O preparowaniu flory karbońskiej. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Miłośników Nauk o Ziemi* 4: 10–11; 3. 1963. Budowa morfologiczna poduszeczki liściowej u *Lepidodendron veltheimii* Sternberg. Streszczenie. *Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, ser. B 18: 22–24; 4. 1965. Nowe szczegóły morfologiczne paproci nasiennej *Sphenopteris bermudensisformis* (Schloth.) Behrend. *Instytut Geologiczny, Biuletyn* (Z badań geologicznych na Dolnym Śląsku T. XI) 185: 247–263; 5. 1966. Budowa morfologiczna poduszeczki liściowej *Lepidodendron veltheimii* Sternberg. *Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, ser. B 133: 1–38; 6. 1980. Neuentdeckte morphologische Einzelheiten von *Eleutherophyllum mirabile* Stur, *E. waldenburgense* Zimmermann und *E. drepanophyciforme* R. et W. Remy. *Acta Palaeobotanica* 21(1): 9–26; 7. 1981. Atlas roślin

karbońskich na podstawie zbiorów Muzeum Okręgowego w Wałbrzychu. *Rośliny widłakowe (Lycophyta)*. Muzeum Okręgowe w Wałbrzychu, Wałbrzych, ss. 80, (taki tytuł na okładce, na stronie tytułowej „Atlas roślin kopalnych (...)\"); 8. 1983. *Atlas roślin karbońskich na podstawie zbiorów Muzeum Okręgowego w Wałbrzychu. Rośliny skrzypowe (Equisetophyta)*. Muzeum Okręgowe w Wałbrzychu, Wałbrzych, ss. 80.

7c. GŁÓWNE OSIĄGNIĘCIA NAUKOWE. Opracował zagadnienia dotyczące morfologii roślin karbońskich: *Lepidodendron veltheimii* (Lycophytina) – szczegóły budowy poduszczeni liściowej wraz z wnioskami dotyczącymi filogenezy drzewiastych roślin widłakowych, opracował sposób izolowania ze skały całych powierzchni poduszczenek liściowych u tego gatunku; *Sphenopteris bermudensisiformis* (Pteridophylla) – szczegóły budowy liści i korzeni przybyszowych; oraz trzech gatunków z rodzaju *Eleutherophyllum* (Lycophytina) – pierwsze obserwacje dotyczące niektórych szczegółów budowy, w tym unerwienia i zarodni, połączone z wnioskami o przebiegu rozwoju pędów i innych organów tych roślin. Opracował dwa atlasy flory karbońskiej (rośliny widłakowe i skrzypowe) z Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego w oparciu o literaturę oraz swoje własne liczne obserwacje, wykorzystując do tego zebrane przez siebie okazy. Każdy z atlasów zawiera około 50 ilustracji, w większości fotografii oraz obszernie opisy rodzin, rodzajów i gatunków. Dla części gatunków opublikowane w atlasach fotografie są jedynymi w powojennej literaturze ilustracjami skamieniałości pochodzących z Polski. Atlas roślin skrzypowych kończy się rozdziałem z praktycznymi uwagami o zbieraniu, preparowaniu i inwentaryzowaniu skamieniałości roślinnych. Obydwa atlasy są jedynymi do tej pory tego typu wydawnictwami opublikowanymi w Polsce po drugiej wojnie światowej.

8. DZIAŁALNOŚĆ DYDAKTYCZNA, ORGANIZATORSKA I KOLEKCJONERSKA. Udział w nich oraz kierowanie licznymi pracami prowadzonymi w Muzeum w Wałbrzychu, w tym związanymi z popularyzacją wiedzy paleobotanicznej. Uczestnictwo w opracowaniu scenariusza

i wykonaniu otwartej w XII 1968, zmodernizowanej ekspozycji Muzeum w Wałbrzychu wraz z częścią geologiczną „Silesia subterranea”, w tym sali z okazami flory kopalnej zebranymi w dużej mierze przez niego. Od końca lat 40-tych XX wieku do końca swojej aktywności tworzył kolekcję skamieniałości roślin karbońskich z okolic Wałbrzycha, która liczy ponad 4300 okazów. Jest to jedna z najważniejszych kolekcji makroflory karbońskiej w Polsce. Kolekcja ta zawiera także okazy skamieniałości fauny lądowej współtowarzyszącej florz. Materiały z kolekcji flory kopalnej były przedmiotem jego opracowań naukowych oraz opracowań autorów z Polski i Niemiec. Od IV 1965 do XII 1983 sporządzał księgę inwentarzową zbioru paleobotanicznego. Współautor kolekcji dydaktycznej skamieniałości flory karbońskiej Instytutu Botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Przekazał też okazy flory karbońskiej do innych placówek naukowych.

9. DZIAŁALNOŚĆ W INNYCH DZIEDZINACH. Intensywnie działał w zakresie popularyzacji wiedzy przyrodniczej. Twórca Koła Młodzieżowego Polskiego Towarzystwa Miłośników Nauk o Ziemi istniejącego w Wałbrzychu w latach 1958–1972. Inicjator powstania w 1960 Wałbrzyskiego Koła Polskiego Towarzystwa Miłośników Nauk o Ziemi. Poza publikacjami wymienionymi w punkcie 7b był autorem kilku artykułów popularnonaukowych z zakresu geologii i paleozoologii, które ukazały się w Biuletynach Informacyjnych wydawanych przez lokalne Koło Polskiego Towarzystwa Miłośników Nauk o Ziemi oraz współautorem katalogu zbioru *terra sigillata* z Muzeum Okręgowego w Wałbrzychu (1988).

10. WAŻNIEJSZE GODNOŚCI I STANOWISKA W INSTYTUCJACH, TOWARZYSTWACH NAUKOWYCH I REDAKCJACH. 1972 – honorowy członek Polskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk o Ziemi

11. NAJWAŻNIEJSZE WYRÓŻNIENIA I ODZNACZENIA. 1955 – medal 10-lecia Polski Ludowej (na wniosek Ministra Kultury i Sztuki, Monitor Polski nr 112, pozycja 1450, s. 1790), 1964 – odznaka Zasłużony Działacz Kultury, 1967 – złota odznaka Zasłużony dla Dolnego

Śląska; dyplomy uznania od Zarządu Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, Ligi Ochrony Przyrody i władz Wałbrzycha.

12. INNE INFORMACJE. Eufrozyn Sagan studiując na Uniwersytecie Poznańskim, uczęszczał na zajęcia z zasad ochrony przyrody prowadzone przez prof. Adama Wodziezko (botanika), a na Uniwersytecie Jana Kazimierza na zajęcia prowadzone przez prof. Jana Samsonowicza (geologa) i prof. Stanisława Kulczyńskiego (botanika). W czasie studiów zbierał okazy przyrodnicze dla Muzeum Śląskiego w Katowicach i Muzeum Truskawieckiego. W pierwszych latach po wojnie współpracował przy zbieraniu flory kopalnej okolic Wałbrzycha z Franzem Zimmermannem (do jego wyjazdu do Niemiec w 1957). Prowadził korespondencję z wieloma paleobotanikami, m.in. Diethardem Storchem, Barry Thomasem, Franzem Zimmermannem oraz Mikołajem Kostyniukiem, Marią Rejmanówną i Danutą Zdebską. Mimo braku odpowiednio wyposażonego laboratorium preparował z powodzeniem skamieniałości roślin karbońskich przy użyciu metod chemicznych. Współpracował z wałbrzyjskim fotografikiem Lechosławem Ślusarczykiem, czego owocem była między innymi wystawa fotograficzna L. Ślusarczyka „Świat skamieniały” (1963) prezentująca skamieniałości flory karbońskiej. Wałbrzyjski poeta Marian Jachimowicz sportretował E. Sagana w wierszu z tomiku „W czas chłodu” z 1960 roku. Na cześć E. Sagana nazwano gatunek pajęczaka *Schneiderarachne saganii* z wczesnego karbonu (wizenu), opisany w obrębie nowo ustanowionego rodzaju, w oparciu o wypożyczony od niego okaz z Kamiennej Góry (Dunlop J. A., Rössler R. 2003. An enigmatic, solifuge-like fossil arachnid from the Lower Carboniferous of Kamienna Góra (Intra-Sudetic Basin), Poland. *Paläontologische Zeitschrift* 77(2): 389–400). Pochowany w Wałbrzychu na cmentarzu przy ul. Przemysłowej.

13. WYKAZ NAJWAŻNIEJSZYCH ŹRÓDEŁ. Archiwalne: archiwum rodzinne, archiwum Muzeum w Wałbrzychu, w tym własnoręczny życiorys z 1955, Sprawy ogólne dotyczące działalności Muzeum 1946–1949, DS-010, Plany

i sprawozdania dotyczące działalności Muzeum 1966–1972, DS-024. Publikowane: I. Jaworska, 2006. Eufrozyn Sagan – twórca muzealnej kolekcji makroflory karbońskiej. *Wałbrzyskie Zeszyty Muzealne* 1: 40–62. W lokalnej prasie ukazywały się notatki dotyczące jego działalności, na przykład autorstwa dr. A. Szyperskiego „Publikacja Eufrozyna Sagana” (prawdopodobnie w *Trybunie Wałbrzyskiej*) informująca o ukazaniu się jego pracy o *Lepidodendron veltheimii*. Wzmianki o nim w związku z pełnionymi funkcjami i prowadzoną działalnością znajdują się w różnych publikacjach.

14. MATERIAŁY IKONOGRAFICZNE. Archiwalne: Muzeum w Wałbrzychu (w tym portret olejny pędzla Jarosława Prószyńskiego z 1961 wiszący w sali ekspozycyjnej z florą karbońską) oraz zbiory rodziny. Publikowane: I. Jaworska, 2006. Eufrozyn Sagan – twórca muzealnej kolekcji makroflory karbońskiej. *Wałbrzyskie Zeszyty Muzealne* 1: 40–62 (7 fot.); rysunek A. Szelesa z cyklu „Wałbrzyskie głowy” zamieszczony najprawdopodobniej w *Trybunie Wałbrzyskiej* (1978).

Ilona JAWORSKA, Sławomir FLORJAN